

گزارشی درباره ارتش ایران در زمان محمدشاه قاجار

مقدمه :

تقلم بکفل استودارت

ترجمه

احسان الله

اشراقی

(دکتر دریاخ)

مقاله حاضر ترجمه گزارشی است که سرهنگ چارلز استودارت انگلیسی که در زمان محمد شاه قاجار (۱۲۵۰ - ۱۲۹۴ ق) مدت‌ها معلم و مربی ارتش ایران بوده است، نوشته و بمناسبت اهمیتی که مطالب و مندرجات آن برای تاریخ ارتش ایران دارد ترجمه آنرا از نظر خوانندگان محترم مجله بررسیهای تاریخی میگذرانیم اما مقدمتاً برای اینکه روشن شود سرهنگ استودارت که بوده و گزارش حاضر در چه موقعیت زمانی تهیه شده است ناگزیریم از تاریخچه روابط نظامی ایران

با دولتهای خارجی در آغاز دوره قاجاریه اندکی ذکر کنیم.^۱

نظام ایران در اواخر سلطنت فتحعلی شاه

در کیر و دار جنگهای اول ایران و روس که بین سالهای ۱۲۱۸ تا ۱۲۲۸ قمری رخ داد زمینه اتحاد نظامی ایران و فرانسه بموجب قرارداد فین کنشتاین فراهم گردید.

فتحعلی شاه که سپاهیان ایران را در برابر ارتش منظم و ورزیده روسیه ناتوان یافت مصمم گردید با ایجاد مناسبات دوستانه با فرانسه هم از پشتیبانی این دولت برای پس گرفتن ایالت گرجستان از روسیه برخوردار شود و هم بکمک افسران فرانسوی ارتش ایران را بسبب نظام اروپائی تغییر شکل داده و مجهز نماید. از طرف دیگر ناپلئون امپراطور فرانسه نیز که خیال تسخیر هندوستان و شکست انگلستان را در سر می پروراند از اتحاد با ایران حسن استقبال نمود زیرا با همکاری ایران و استفاده از راههای آن میتواند به آسانی هندوستان را تسخیر نماید. اظهار علاقه ایران و فرانسه به برقراری دوستی سرانجام منجر با امضای قرارداد معروف فین کنشتاین گردیده و متعاقب آن یک هیئت نظامی فرانسه بریاست ژنرال گاردان در تاریخ ۱۲ رمضان سال ۱۲۲۲ قمری برابر با ۴ دسامبر ۱۸۰۷ میلادی بتهران وارد شده مشغول کار گردید.

۱ - برای آگاهی بیشتر در این باره به تاریخ دیپلماسی ایران تألیف دکتر علی اکبر بیضا (۲ جلد) و تعولات سیاسی نظام ایران تألیف دکتر جهانگیر قائم مقامی و مأموریت ژنرال گاردان و یادداشتهای ژنرال ترزل ترجمه های عباس اقبال رجوع فرمایید

در میان نخستین دسته اعزامی دولت فرانسه ۱۴ افسر و درجه‌دار وجود داشت . این هیئت مدت یکسال و دو ماه و نه روز در ایران ماند و در این مدت سه مرکز تعلیمات نظامی در تهران ، تبریز و اصفهان تشکیل داده هزاران سرباز ایرانی را با فنون نظام جدید اروپائی آشنا ساختند . در آن موقع ارتش ایران لباس متحدالشکلی نداشت فرانسویان برای دستجات پیاده و سوار و توپخانه ایران لباسهایی بفرم ارتش فرانسه ترتیب دادند و صنف‌ها را بر اساس سازمان سپاهی ناپلئونی منظم ساختند دو کارخانه توپ ریزی در تهران و اصفهان دایر نموده و بجای زنبورک‌هایی که در سپاه ایران معمول بود توپخانه کوهستانی ایجاد کردند .

لکن درست در هنگامی که ایران نیازمند کمک‌های نظامی فرانسه بود بعلت تغییر وضع سیاسی اروپا و توافق ناپلئون با تزار روسیه ادامه فعالیت هیئت ژنرال گاردان با بن‌بست مواجه گردیده و در ذی‌الحجه سال ۱۲۲۳ قمری هیئت مزبور خاک ایران را ترک گفت . دولت انگلستان که از ورود مستشاران نظامی فرانسه بایران بیمناک بود و در طول اقامت آنان نیز از هیچگونه کارشکنی خودداری نمی‌کرد موقع را مغتنم شمرده با وعده ارسال اسلحه بیشتر و اقدام برای پس گرفتن مناطقی که ایران در جنگ‌های خود با روسیه از دست داده بود مواضع فرانسویان را در ایران اشغال نموده ابتدا يك عهدنامه موقت در ۲۵ محرم ۱۲۲۴ قمری برابر با ۱۹ مارس ۱۸۰۹ میلادی و سپس يك عهدنامه دائمی در ۲۹ صفر

۱۲۲۷ قمری مطابق ۱۴ مارس ۱۸۱۲ میلادی با ایران امضاء کرد. فصل سوم این قرار داد مقرر می‌داشت که هر گاه بین ایران و یکی از دول جنگی واقع شود دولت انگلستان بقدر مقدور خود معلم نظامی جهت تعلیم سپاهیان ایران بفرستد ولی قبل از امضای این قرار داد دولت انگلستان عده‌ای افسر و مهندس و چند گروهبان که عده آنها به سی نفر میرسید با مقداری اسلحه و مهمات بایران فرستاد ورود افسران انگلیسی نیز تحولاتی در امور سپاهی ایران پدید نیآورد زیرا که انگلستان نیز خواهان اقدامات مثبتی بنفع ایران نبود بلکه هدف اصلی این دولت جلوگیری از اعمال نفوذ قدرتهای بزرگ جهان در ایران و حفظ مرزهای هند از طریق دخالت در امور داخلی ایران بود، دلیل این امر آنکه در سال ۱۲۲۷ هجری قمری در بحبوحه جنگهای ایران و روس بعلت انعقاد پیمان همکاری میان دولتین روس و انگلیس به افسران انگلیسی که در خدمت ارتش ایران بودند دستور داده شد پستهای خود را ترك گفته در عملیات نظامی علیه روسیه شرکت نکنند و همین امر شکست سپاهیان ایران را در جبهه قفقاز تسریع کرد. پس از خاتمه جنگ و انعقاد معاهده گلستان افسران انگلیسی ایران را ترك گفتند ولی وجود عهد نامه فیما بین دو دولت، دست انگلستان را در اعزام هیئتهای نظامی باز گذاشته بود چنانچه در حادثه هرات بسال ۱۲۴۷ قمری دسته‌ای از افسران انگلیسی وارد ایران شدند. در این سال افغانهای شهر هرات، بتحریر انگلستان سر بشورش برداشتند

فتحعلی شاه عباس میرزا نایب السلطنه را به تنبیه یاغیان و تسخیر هرات اعزام داشت در چنین شرایطی دولت انگلیس که حمله ایران را بهرات تهدیدی برای مرزهای هندوستان تلقی میکرد متوحش گردیده بار دیگر بنای دوستی با ایران را گذاشت و چند تن از افسران خود را بایران فرستاد.^۲ ورود این افسران عباس میرزا ولیعهد را از حمله بهرات باز نداشت تا اینکه وی در دهم جمادی الاخر سال ۱۲۴۹ قمری در حالیکه فرزندش محمد میرزا هرات را در محاصره داشت فوت کرد و مرگش سبب انصراف موقت محمد میرزا از محاصره هرات گشت. از این دوره تا محاصره مجدد هرات بوسیله محمد شاه بسال ۱۲۵۳ قمری افسران انگلیسی در ایران بودند و در این تاریخ بعلت قطع مناسبات سیاسی دو دولت مجبور به ترك ایران شدند.

در گزارش زیر که بوسیله استودارت یکی از افسران انگلیسی مأمور در ایران برای مستر ایس^۳ وزیر مختار بریتانیای کبیر در تهران نوشته شده است^۴ وضع نظام ایران

۲- لرد کرزن در کتاب «ایران و مسأله ایران» اسامی این افسران را به ترتیب زیر ذکر کرده است:

کلتل سر جستن شیل	Col. Sir Jatin sheil
کلتل سردا ولنسن	Col. Sir H. Rawlinson
کلتل فرانت	Col. Ferront
کلتل پاسمر	Col. Pasmor
کلتل استودارت	Col. Stadart
کلتل دارسی تود	Col. Darcy todd (ایران و مسأله ایران نسخه خطی)

کتابخانه مجلس شورای اسلامی ص ۵۳۵)

3 - Ellis

۴- گزارش مورخه ۲۶ آوریل ۱۸۳۶

(۵)

در آن دوره مشخص گردیده که ذیلا از نظر خوانندگان محترم می گذرد.

در اینجا لازم میدانم از استاد محترم جناب آقای دکتر علی اکبر بیضا استاد دانشگاه تهران که فتو کپی این گزارش را که خود از آرشیو دولتی انگلستان تهیه کرده اند و در اختیار اینجانب نهاده اند سپاسگزاری نمایم.

عالیجناب :

افتخار دارم گزارش زیر را در باره وضع حقیقی ارتش ایران و هزینه نگاهداری آنرا توسط پادشاه بعرض مبارک برسانم :

۱ - تعداد سربازان ایرانی طبق صورت فرماندهی کل جمعاً ۱۰۰۷۵۰ نفر بشرح زیر:

نیروهای منظم و ثابت ۳۹۰۰۰ نفر پیاده نظام

۲۰۰ نفر سواره نظام

۱۵۵۰ نفر توپخانه

جمع ۴۰۷۵۰ نفر

نیروهای نامنظم (غیر ثابت) ۲۰۰۰۰ نفر تفنگچی

۴۰۰۰۰ سوار

جمع ۶۰۰۰۰ نفر

۲ - هزینه غیر خالص نقدی برای نگاهداری ارتش بالغ بر ۶۳۶۱۳۱ لیره و ۱۰ شلینگ. جزئیات آن طبق هزینه های اخیر بابت لباس - مواجب - اسلحه تجهیزات - اسب برای سواره نظام و توپخانه و سیورسات بشرح زیر محاسبه شده است.

نیروهای منظم (ثابت) ۳۹ گردان هر گردان مرکب از ۱۰۰۰۰ نفر ۳۲۷۰۰۰ لییره
 دو سواران هر سواران مرکب از ۱۰۰ نفر ۱۰-۶۱۷۱ لییره
 توپخانه با ۶۰ اراده توپ که بوسیله اسب کشیده میشود ۱۵۰۰ نفر ۲۲۵۰۰ لییره
 جمع ۱۰-۳۵۵۶۷۱ لییره

نیروهای نامنظم (غیر ثابت) هزینه این نیروها ۱/۲ هزینه سربازان منظم میباشد
 ۲۰۰۰۰ تفنگچی ۳۳۶۰۰ لییره
 ۴۰۰۰۰ سوار ۲۴۶۸۶۰ لییره
 جمع ۲۸۰۴۶۰ لییره

جمع کل ۱۰-۶۳۶۱۳۱ لییره
 موضوع کردن ۵۰ هزار جیره بگیر در روز از قرار ماهیانه ۶ شلینگ ۱۵۰۰۰۰ لییره
 ۱۰-۴۵۶/۱۳۱ لییره

۳- در حال حاضر عمده واحدهای ارتش از تهران و استانهای آذربایجان
 عراق - فارس - خراسان و کرمانشاهان تأمین می شوند : چهارهنگ مستقر در
 تهران که میتوان آنرا پشتیبان قدرت سلطنت دانست اخیراً مراجب و لباس
 مرتبی دریافت میدارند. سلاحهای آنان وضع رضایت بخشی ندارد ولی میتوان
 توسط کارگران قورخانه سلاح مزبور را قابل استفاده نمود. سه هنگ از
 آذربایجان و هنگ چهارم از سربازان فراری روس تشکیل شده است. توجه
 خاص به سان سربازان مزبور توسط افرادی صورت میگیرد که از مشق نظام
 نه اطلاع درستی دارند و نه از انضباط بوئی برده اند.

پادشاه نیز از سربازان مزبور سان می بیند و نسبت بآنها علاقه زیادی
 ابراز میدارد. بواسطه فقدان کاردانی افسران، سربازان از انضباط بی خبرند و
 بهمین علت در اثر تحریک يك سرگرد جناح یکی از هنگها از اطاعت فرمانده
 خود سرباز زده اصرار داشتند از کار برکنار شود. این سربازان نیز از وظایف

معمولی از قبیل نگهبانی دروازه‌های شهر اطلاعی ندارند و به معموله قاطر هائی که بداخل شهر می‌آیند یا از آن خارج می‌شوند دستبرد می‌زنند. در آذربایجان سربازان قبلا توسط يك رئیس انگلیسی تعلیم می‌دیدند و هنوز هم باقیمانده آنچه را که فرا گرفته‌اند بکار می‌برند مهم اینست که آنها معمولا برای انگلیسی‌ها احترام قائل هستند احترامی که سالها قبل در اثر تجربه پایه گذاری شده و احتمال نمی‌رود بدست فراموشی سپرده شود.

افسران ایرانی توجهی بمسئولیت و وظایف خود ندارند تا اندازه‌ای بنفرت‌ها هنگ‌ها اسلحه لباس و تجهیزات داده می‌شود ولی آنها اطمینانی بدریافت موجب وجیره روزانه خود ندارند. نفرت توپچی بیشتر آذربایجانی هستند قابلیت این نیرو مانند سایر جاها کاهش پیدا میکند زیرا به سربازان مزبور مرخصی‌های طولانی داده میشود تا نزد خانواده‌های خود بروند و زمینهای زراعتی خانواده‌ها را که مدت‌ها متروک مانده کشت نمایند افرادی که فاقد آب و زمین باشند در ارتش استخدام نمیشوند و از طرف سرهنگ فرماندهی تضمین نمی‌شوند در عراق در ابتدا مشق نظام در سال ۱۸۳۵ توسط کلنل پاسیان معمول گردید. اینجانب از سه هنگ بازدید کردم افراد این هنگ‌ها از لحاظ مشق نظام از هنگ‌های آذربایجان برتر بودند اسلحه کافی برای دو هنگ موجود است ولی از لحاظ لباس و تجهیزات بطور تساوی کمبود مشهود است. بنا بتوصیه کلنل پاسیان با صدور فرمانی از طرف پادشاه وضع افسران بهتر شده و دسترر پرداخت حقوق آنها صادر شده است. در فارس سربازان دارای اسلحه هستند ولی از لحاظ لباس و تجهیزات کمبود دارند در این استان تا کنون کسی برای خدمت سربازی نام‌نویسی نکرده و هنگی تشکیل نشده است. نفرت هنگ‌های مستقر در این استان تماماً آذربایجانی هستند. هنگ سمنان افراد آن از مردم خراسان که هرگز مجهز نبوده و همواره فاقد اسلحه لباس و تجهیزات بوده‌اند، هنگ مازندران همین وضع را دارد. این هنگ در زنجان و هنگ عراق در دماوند و فیروز کوه بوجود آمده است. در کرمانشاه

يك هنگ مشق نظام داده شده ولی فاقد اسلحه ، لباس و تجهیزات می باشند انضباط سربازان هنگ مزبور خیلی کم و محدود است . از اسواران فسا در فصل پاییز بازدید کردم افراد آن دارای کفایت و شایستگی هستند و اکنون در خانه های خود بسر میبرند . تفنگچیان نامنظم و سواران ، سلاح مورد نیاز خود را شخصاً تهیه میکنند و چون با سربازان منظم مقایسه شوند زیان آنها برای ارتش بیش از فایده آنها است .

بنظر میرسد تا حال برای بهبود وضع نیروهای پادشاه کوشش بعمل نیامده است ذخائر پادشاه برای تجهیز سربازان کافی نیست باروت مورد نیاز آنها از کارخانه تبریز و يك کارخانه جدید تهران که ساختمان آن در شرف پایان است تأمین میگردد در نزدیکی تبریز معادن سرب فراوانی وجود دارد در آنجا يك کارخانه توپ ریزی و عراده سازی مخصوص حمل توپ وجود دارد .

۴ - وضع افسران انگلیسی با نظامیان ایرانی بقرار زیر است :

عراق کلنل پاسمر بادو هنگ پیاده

آذربایجان : کاپیتان «آبیک»^۵ بادو هنگ توپخانه سوار که اکنون با نیروهای تحت فرمان خود از شیراز در حرکت است

کرمانشاه - ستوان «رو»^۶ بابک سرگروه بان پیاده با سربازان هنگ شاهزاده از کرمانشاه بطرف شوش در حرکت است .

تهران - ستوان «تانانت»^۷ و دوسر گروه بان سوار با اسواران مربوطه ، ستوان «پادا»^۸ و دوسر گروه بان توپچی سوار با سربازان توپچی مشق نظام میدهند ستوان دوم لنگتون^۹ از هنگ بنگال طبق دستور مسئول رساندن آب بناحیه قزوین است .

5 - Ibec

6- Raw

7- Tanant

8- Pada

9- Longton

۵- طبق دستور آن جناب یک سیستم خبررسانی منظم و مرتب توسط کلنل پاسمر برقرار شده تا نماینده دولت بریتانیا را در تهران از وضع حقیقی سربازان و افسران مستحضر سازد. خلاصه آخرین گزارش آنها به پیوست است.

عالیجناب

همواره مطیع اوامر هستم

خدمتگزار کاپیتان چارلز - استودارت *

۲۶ آوریل ۱۸۳۶

* در مورد اینکه چارلز استودارت در پایان این گزارش خود را کاپیتان (سروان) معرفی کرده است و در مقدمه این مقاله همه جا کلنل استودارت نوشته شده ، این توضیح لازم است که کلیه افسران خارجی که در دوره قاجاریه برای آموزش ارتش ایران استخدام می شده اند در ایران با درجاتی بالاتر و البته موقتی بخدمت ارتش ایران درآمده اند و این افسران در گزارشهایی که درباره مطالب و مسائل مختلف به کشور متبوع خود میفرستاده اند طبیعتاً درجه اصلی خود را می نوشته اند .

بزی ای تاریخی

Army, reconnaissance, horse for the
country and artillery, and provisions,
present at the station, and on the
provisions of physiology, Beirut,
India, Khosrovan, and Hamanokak.
The four important at the station, who
may be considered as more particularly

be kept constantly informed as to the actual
state of the troops the Officers may be with.
An abstract of their late reports is here-
with forwarded.

I remain the honor to be,

Sir

Yours Excellency's

most obedient,

Respectful Servant.

وزنال جامع علوم انسانی

Charles Stoddart

Captain Royal Artillery

P.S. & J.

t H. M. S. J.

Teheran

26 April 1826

اسناد و نامه های تاریخی

ژویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مجله بررسیهای تاریخی در هر شماره، چندین مقاله از مجله علوم انسانی

اسناد و نامه های تاریخی که پیش از این در جلد چاپ شده اند

بجای پیرایه تازه رفته در لاک و اسناد پرکننده تاریخ ایران

جمع آورده و برابر استفاده پژوهشگران آماده کرده